

Ryszard Żelichowski

<https://orcid.org/0000-0001-7888-8423>

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Pułapki militarnych interwencji. Wnioski płynące z holenderskich „akcji policyjnych” w Indonezji w latach 1947–1949

Abstrakt: W grudniu 2023 r. minęło 75 lat od rozpoczęcia przez Królestwo Holandii II wojny interwencyjnej w Republice Indonezji. Obie wojny, z 1947 i 1948 r., nazywane są „pierwszą i drugą akcją policyjną”. Republika Indonezji uzyskała niepodległość. Artykuł ten zawiera opis przebiegu tych wojen, prowadzonych negocjacji oraz ukazuje jej konsekwencje polityczne, m.in. przeprosiny króla Niderlandów oraz premiera rządu za holenderską przemoc w tym okresie. Wydarzenia te kojarzą się w sposób oczywisty z operacją specjalną prowadzoną przez Rosję na terenie Ukrainy. Poszczególne etapy wojny indonezyjsko-holenderskiej to możliwy scenariusz przebiegu i zakończenia wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Słowa kluczowe: Holandia, Indonezja, akcja policyjna, suwerenność, odszkodowania, przeprosiny.

Abstract: In December 2023, 75 years passed since the Kingdom of the Netherlands started the second military intervention in the Republic of Indonesia. The 1947 and 1948 wars are called ‘the first and second police action’. In 1949, the Republic of Indonesia gained independence. The article describes these wars’ course and political consequences, including an apology from the King of the Netherlands and the Dutch prime minister for the violence of those periods. These events resemble recent ‘special operations’ conducted by Russia in Ukraine. The various stages of the Dutch Military Aggressions are a possible scenario for the course and conclusion of the Russo-Ukrainian War.

Keywords: the Netherlands, Indonesia, police action, sovereignty, war compensations, an apology.

Lata 1945–1949 w polityce wewnętrznej i zagranicznej Królestwa Holandii¹ całkowicie zdominowane zostały przez tzw. kwestię indonezyjską. Dwa dni po kapitulacji Japonii, 17 VIII 1945 r. Sukarno² i jego zwolennicy proklamowali niepodległą Republikę Indonezji, której rząd holenderski nie zamierzał uznać. Obszar, ówczesnie nazywany Holenderskimi Indiami Wschodnimi, stanowił od XVII w. perłę w koronie kolonialnych posiadłości, najpierw Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów, a następnie Królestwa Holandii. W wyniku II wojny światowej holenderskie terytoria w Azji znalazły się pod okupacją japońską. Od początku jasne było, że kolejne rządy zrobią wszystko, co w ich mocy, aby przywrócić *status quo ante bellum*. Działania prowadzone w latach 1947–1949, na które przypadła szczytowa faza konfliktu, zaowocowały interwencjami militarnymi metropolii, eufemistycznie nazywanymi „akcjami policyjnymi”. Nieodparcie kojarzą się one z agresją Rosji na Ukrainę w 2022 r. prowadzoną pod postacią podobnych działań, w tym wypadku noszących nazwę „operacja specjalna”. Artykuł odtwarza przebieg tych akcji, odpowiada na pytanie, ile pochłonęły ofiar i jakie miały skutki dla powojennego ładu światowego. Jak czytamy na stronie internetowej Ministerstwa Obrony Królestwa Niderlandów w krótkiej charakterystyce tych lat, początkowo parlament i zdecydowana większość społeczeństwa popierali politykę rządu, okresy dyplomacji i negocjacji zaś „przeplatały się z okresami walki”³. Przeanalizuję poniżej te okresy.

Koniec pewnego etapu holenderskiej historii kolonialnej

Wybuch II wojny światowej oznaczał zamknięcie bardzo ważnego okresu w dziejach Królestwa Holandii⁴. Prowadzona od XIX w. polityka neutralności

¹ W artykule tym będę się posługiwał nazwą „Królestwo Holandii” (w skrócie: Holandia). Dla ścisłości pragnę przypomnieć, że Królestwo Holandii istniało tylko w latach 1806–1810 i zostało utworzone przez Napoleona Bonaparte dla jego brata Ludwika. Przyjęta w polskim piśmiennictwie nazwa „Królestwo Holandii” dotyczy dziejów Niderlandów w latach 1815–1996. Po tym okresie powinniśmy się posługiwać nazwą „Królestwo Niderlandów”. Informacja udzielona na ten temat przez Poradnię Językową PWN nie jest precyzyjna i nie rozwiewa wątpliwości Czytelnika [*Holandia czy Niderlandy*, 15 VI 2023, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Holandia-czy-Niderlandy;1831.html> (dostęp: 22 VI 2024)]. O prawidłowej nazwie tego państwa zob. T. Orłowski, *Protokół dyplomatyczny. Ceremoniał & etykieta*, Warszawa 2010, s. 149. Na temat języka zob. O. Vandeputte, J. Koch, *Niderlandzki. Język dwudziestu milionów Holendrów i Flamandów*, Rekkem 1995.

² Sukarno, także Bung Karno (1901–1970), pierwszy prezydent niepodległej Indonezji.

³ *Tijdlijn militaire geschiedenis. 1945–1949: van Nederlands-Indië naar Indonesië*, Defensie.nl, 15 VI 2023, <https://storage.knaw.nl/2022-11/PWS-In-werkelijkheid-was-het.pdf> (dostęp: 21 VI 2024).

⁴ Poniższy tekst powstał przy okazji pracy nad książką o historii i systemie politycznym Antyli Holenderskich, gdzie wątek Holenderskich Indii Wschodnich został potraktowany

tego państwa, dzięki której ominęły je tragiczne konsekwencje I wojny światowej, załamała się wskutek wywołanego przez hitlerowską Rzeszę globalnego konfliktu militarnego⁵. Tradycyjne związki holendersko-niemieckie sięgały XVI w. oraz początków dynastii orańskiej i przypieczętowane były licznymi związkami małżeńskimi kolejnych monarchów, a także doskonałą współpracą gospodarczą. W tym kontekście nie dziwi fakt, że stosunek rządu holenderskiego do Niemiec pozostał do końca „ostrożny i życzliwy”⁶. W czasie kryzysu sudeckiego rząd holenderski nawoływał do osiągnięcia kompromisu między Niemcami a mocarstwami europejskim, a po układzie monachijskim z września 1938 r. holenderscy premierzy wierzyli, że Niemcy nie pragną wojny, ale jedynie wyrównania krzywd wynikających z niesprawiedliwego traktatu wersalskiego⁷.

Nic zatem dziwnego, że gdy już 10 V 1940 r. europejski obszar Królestwa Holandii został zaatakowany przez hitlerowskie wojska, władze państwa i obywatele przeżyli szok. Nie pomógł bohaterski opór holenderskiej armii, której morale złamane zostało zbombardowaniem 14 V 1940 r. miasta portowego Rotterdam. Rząd wraz z królową Wilhelminą⁸ podjął decyzję o udaniu się na emigrację do Londynu, a dowództwo wojskowe podpisało kapitulację.

Gdy Japończycy 7 XII 1941 r. zaatakowali amerykańskie bazy floty i lotnictwa w Pearl Harbor i trzy dni później zatopili dwa duże brytyjskie okręty liniowe w bitwie pod Kuantanem⁹, osiągnęli przewagę operacyjną nad swoimi wrogami. Holandia jako pierwsze państwo pozaeuropejskie wypowiedziała wojnę Cesarstwu Wielkiej Japonii. W lutym 1942 r. nastąpiło spodziewane japońskie uderzenie na holenderskie kolonie w Azji¹⁰. Celem japońskiej ekspansji w pierwszym etapie wojny stały się Filipiny, Półwysep Malajski oraz Holenderskie Indie Wschodnie. Jak trafnie zauważył Michał A. Piegzik:

marginalnie, bowiem nie mieścił się w głównym nurcie przeprowadzonych przez autora badań. Zob. R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie. Słoneczna strona Królestwa Niderlandów*, Warszawa 2022.

⁵ Idem, *Neutralność z bronią u nogi. Królestwo Niderlandów w czasie Wielkiej Wojny*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 3, s. 107–133.

⁶ Idem, *Antyle Holenderskie...*, s. 113.

⁷ Zob. np.: W. Berkelaar, *De „sterke man” van Nederland*, „Historisch Nieuwsblad” 2004, nr 4, s. 52–53.

⁸ Wilhelmina, niderl. Wilhelmina Helena Pauline Maria van Oranje-Nassau (1880–1962), królowa Holandii w latach 1890–1948.

⁹ Bitwa rozegrała się 10 XII 1941 r. w pobliżu miejscowości Kuantan, w zachodniej części Morza Południowochińskiego. W czasie bitwy japońskie samoloty zatopiły pancernik HMS „Prince of Wales” oraz krążownik liniowy HMS „Repulse”, wraz z 840 marynarzami i dowódcą zespołu adm. Thomasem Phillipsem na pokładzie.

¹⁰ O aspekcie militarnym inwazji japońskiej zob. M.C. Hoff, *Het roemloze einde van een tijdperk: Japanse inval, 1942*, w: *Het misplaatste Oranje Boven-gevoel, het falen van het militaire systeem in Nederland en Nederlands-Indië: 1825–1995*, Amsterdam 1998, s. 185–226.

Kampania w Holenderskich Indiach Wschodnich, toczona z równym zaangażowaniem na morzu, w powietrzu i na lądzie, zakończyła się błyskotliwym zwycięstwem japońskiej floty oraz armii. Połączone siły aliantów, znane powszechnie jako siły ABDA (ang. American-British-Dutch-Australian), zostały rozbite i zmuszone do poddania Borneo, Celebes, Sumatry i ostatecznie także Jawy. Zajęcie w zaledwie trzy miesiące budowanego przez 300 lat imperium kolonialnego (ok. 2 mln km² zamieszkiwanych przez ponad 70 milionów ludzi) miało okazać się największym japońskim sukcesem w całej wojnie na Pacyfiku¹¹.

Okupacja Holenderskich Indii Wschodnich była kolejnym ciężkim ciosem w Królestwo Holandii. Potocznie terytoria te nazywane „Pasem Szmaragdowym Równika” (ang. Emerald in the Equator Belt)¹² stanowiły źródło holenderskich sukcesów gospodarczych. W tej sytuacji rządowi na uchodźstwie i królowej Wilhelminie pozostała jedynie nadzieja, że państwa alianckie ostatecznie pokonają niemiecką III Rzeszę i sytuacja wróci do okresu sprzed 1940 r.

Zdecydowanie inaczej ułożyły się losy Holenderskich Indii Zachodnich, składających się z Surinamu i sześciu karaibskich wysp leżących w Małych Antylach. Rząd emigracyjny, ze względu na trudności komunikacyjne wynikające z początkowo skutecznego działania floty niemieckiej na oceanach, nie był w stanie zarządzać, a nawet na bieżąco monitorować wydarzeń na tamtym obszarze. Ministerstwo ds. Kolonii wysyłało swoje wytyczne na czas wojny do Paramaribo, stolicy Surinamu oraz do Willemstad, stolicy Antyli Holenderskich¹³, ale los karaibskich terytoriów był całkowicie uzależniony od ochrony, jaką mogły im dać siły alianckie, zwłaszcza Stany Zjednoczone.

Przystąpienie w 1941 r. do wojny tych ostatnich diametralnie zmieniło sytuację kolonii holenderskich w tym regionie. Od tej chwili znalazły się one w strefie bezpośrednich interesów amerykańskiej armii. Wybudowane i rozbudowane w okresie międzywojennym na wyspach Arubie i Curaçao rafinerie wenezuelskiej ropy naftowej zaspokajały zapotrzebowanie wojska na paliwa, a kopalnie boksytu w Surinamie – na minerał, który służył Amerykanom do produkcji aluminium do celów militarnych¹⁴. Chronione przez nich wyspy stały się w ten sposób jedynymi wolnymi od Niemców terytoriami Królestwa Holandii. Stanowiły one nie tylko dumę władz holenderskich, ale także były koronnym argumentem wybitnego polityka holenderskiego Josepha Lunsa¹⁵ na rzecz głoszonej wszem i wobec tezy, że Holendrzy i ich rząd na uchodźstwie

¹¹ M.A. Piegżik, *Holenderskie Indie Wschodnie 1941–1942*, Warszawa 2014, s. 5.

¹² Potocznie mówi się, że jeśli spojrzeć na archipelag indonezyjski z lotu ptaka, wygląda on jak seria zielonkawych szmaragdów w pasie równika.

¹³ W ich skład wchodziło sześć wysp: Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius i Sint Maarten.

¹⁴ Więcej na ten temat zob. R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie...*, s. 132.

¹⁵ Joseph Antoine Marie Hubert Luns (1911–2002), polityk holenderski. W latach 1944–1945 zatrudniony był w Ambasadzie Królestwa Niderlandów w Londynie. W 1952 r. został ministrem spraw zagranicznych Królestwa Holandii z ramienia Katolickiej Partii Ludowej (KVP).

mają prawo do wyższego statusu niż inne rządy emigracyjne, co ponoć wynikało stąd, że posiadają „własne nieokupowane terytorium w Ameryce Środkowej i na Dalekim Wchodzie oraz środki finansowe do własnej dyspozycji i [biorą] aktywny udział w walce zbrojnej”¹⁶.

Przygotowania do nowego otwarcia

Jeszcze w początkowej fazie wojny, 7 XII 1942 r. królowa Wilhelmina w przemówieniu radiowym ogłoszonym w Londynie podkreśliła potrzebę stworzenia „Królestwa w nowym stylu”¹⁷.

Jestem przekonana – mówiła – historia i raporty z terytoriów okupowanych utwierdzają mnie w tym, że po wojnie Królestwo będzie można zbudować na solidnych podstawach pełnego partnerstwa, które dopełni to, co już rozwinęło się w przeszłości. Wiem, że żadna polityczna jedność i związek nie mogą przetrwać na dłuższą metę bez poparcia oraz dobrowolnej akceptacji i lojalności większości obywateli. Wyobrażam sobie, bez przesądzania treści rad ze strony Konferencji Królestwa, że skupią się one na takim związku z Królestwem, w którym będą uczestniczyć wspólnie Niderlandy, Indonezja, Surinam i Curaçao, a każde z nich z nich będzie się troszczyło o sprawy wewnętrzne w niezależności i opierając się na własnej sile, ale z wolą wzajemnej pomocy¹⁸.

Koncepcja ta zakładała jeden wspólny rząd, demokratycznie wyłaniany przez parlament, z gubernatorem generalnym jako przedstawicielem Korony. Ponadto obowiązywać miało pełne prawo głosu, bez dyskryminacji rasowej, które pomóc winno w wyłonieniu przedstawicieli mniejszości kulturowych i gospodarczych oraz z obszarów zacofanych. Królowa zapowiadała pełny samorząd, w którym mieszkańcy Indii Holenderskich, Surinamu i Antyli byłiby równo reprezentowani (oczywiście z wyłączeniem kompetencji w sprawach zagranicznych, stosunków międzynarodowych i obrony, które pozostałyby w gestii centralnego rządu Królestwa)¹⁹.

¹⁶ A. Kersten, *Luns. Een politieke biografie*, Amsterdam 2010, s. 68–69.

¹⁷ „Królestwo w starym stylu” (niderl. „Koninkrijk-oude-stijl”) to według art. 1 konstytucji z 1948 r. Królestwo Holandii z Indonezją, Surinamem i Antylami Holenderskimi. W „Królestwie w nowym stylu” (niderl. „Koninkrijk-nieuwe-stijl”) nie znalazła się już Indonezja. W 1956 r. nastąpiła kolejna zmiana i w art. 1 konstytucji pozostała tylko Nowa Gwinea, która z kolei zniknęła z ustawy zasadniczej w 1963 r. Zob. P.B. van der Heiden, *Op weg naar onafhankelijkheid. De interimregeling voor Suriname (1950)*, „Politieke Opstellen” 1994, nr 14, s. 75–90.

¹⁸ *Radiorede van Koningin Wilhelmina*, 15 VI 2023, <https://indonesischearchipel.wordpress.com/2014/05/19/radiorede-vankoningin-wilhelmina/> (dostęp: 21 VI 2024). Komentarz: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939–1945*, t. XII, Amsterdam 1969, s. 91–93.

¹⁹ L. de Jong, op. cit.

Tymczasem w Holenderskich Indiach Wschodnich rósł w siłę ruch narodowy, wzmacniany przez japońskiego okupanta, co służyć miało przede wszystkim zerwaniu więzów kulturalnych i społecznych z dawną metropolią. 17 VIII 1945 r. wpływowi przywódcy narodowi Sukarno i Mohammad Hatta²⁰, nie oglądając się na stacjonujące tu wojska brytyjskie ani rząd w Londynie, ogłosili niepodległość Holenderskich Indii Wschodnich i utworzenie Republiki Indonezji²¹.

Ostateczna struktura „Królestwa w nowym stylu” zależała od rozwiązania przez rząd gorącego „problemu indonezyjskiego”. Nie tracąc nadziei na pomyślnie dla siebie rozwiązanie, twórcy nowego dokumentu ustrojowego umieścili Indonezję w art. 1 konstytucji jako jednego z głównych partnerów „starego” Królestwa. W pierwszych latach po zakończeniu wojny problemy związane z koloniami były, obok odbudowy kraju, drugim najważniejszym problemem kolejnych holenderskich rządów.

Obok teoretycznych rozważań nastąpiły praktyczne działania. Już 24 II 1946 r. na wyspę Jawa przybyli pierwsi holenderscy ochotnicy wojenni (niderl. Oorlogsvrijwilligers – OVW) z zadaniem powstrzymania przemocy i przywrócenia porządku kolonialnego. Ochotnicy ci rekrutowani byli w 1944 i 1945 r. z zamiarem użycia ich na europejskim teatrze działań. W większości pochodzili oni z południowych prowincji Holandii²². Po zakończeniu japońskiej okupacji Holenderskich Indii Wschodnich wschodnia część kraju została zajęta przez siły australijskie, którym towarzyszyli urzędnicy Administracji Cywilnej Indii Holenderskich (niderl. Nederlandsch-Indische Civiele Administratie – NICA²³). Australijczycy nie stawiali im przeszkód w przejściu rządów w części będącej pod ich kontrolą.

Inną politykę zastosowali wobec Holendrów Brytyjczycy, okupujący Jawę i Sumatrę. Teoretycznie przygotowywali oni teren ten do przejęcia go przez

²⁰ Mohammad Hatta (1902–1980), indonezyjski polityk. Związany z Indonezyjską Partią Narodową i współtwórca (wraz z Sukarno) Partii Indonezji. W 1933 r. został aresztowany i zesłany do Papui Zachodniej, potem zaś na Moluki. W 1943 r., wspólnie z Sukarno, stanął na czele współpracującego z Japończykami Ośrodka Siły Społecznej. 17 VIII 1945 r. uczestniczył w proklamowaniu niepodległości Indonezji, dzień później objął stanowisko pierwszego wiceprezydenta kraju, które zajmował do lipca 1956 r. Stał również na czele rządu (29 I 1948 – 16 I 1950). N. Laskowska, *Indonezja*, Warszawa 2012, s. 60–76.

²¹ R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie...*, s. 605–609. Okres między ogłoszeniem niepodległości Indonezji w 1945 r. a uznaniem przez Holandię niepodległości Indonezji pod koniec 1949 r. nazywany jest Indonezyjską Rewolucją Narodową lub Indonezyjską Wojną o Niepodległość (indonez. Revolusi Nasional Indonesia). *Indonesian War of Independence (in numbers)*, NIOD (Institute for War, Holocaust and Genocide Studies), 15 VI 2023, <https://www.niod.nl/en/frequently-asked-questions/indonesian-war-independence-numbers> (dostęp: 21 VI 2024).

²² *75 jaar bevrijding. Oorlogsvrijwilligers melden zich massaal in het zuiden*, Nederlandse Omroep Stichting, 15 VI 2023, <https://nos.nl/75jaarbevrijding/bericht/2306315-oorlogsvrijwilligers-melden-zich-massaal-in-het-zuiden> (dostęp: 21 VI 2024).

²³ Administracja Cywilna Indii Holenderskich była organizacją półmilitarną założoną w kwietniu 1944 r. w Australii w celu przywrócenia administracji cywilnej i prawa holenderskich rządów kolonialnych po kapitulacji japońskich sił okupacyjnych w Holenderskich Indiach Wschodnich po II wojnie światowej.

Holendrów, lecz gdy członkowie OVW przybyli do brytyjskiej Malakki w Malezji w listopadzie 1945 r., nie wyrazili im zgody na ingerowanie w sprawy administracyjne, po czym rozmieścili ich w enklawach wokół dużych miast na Jawie i Sumatrze²⁴. Holendrzy ostro krytykowali brytyjską odmowę zaangażowania się w wojnę na pełną skalę. Holenderski premier Pieter Sjoerds Gerbrandy²⁵ w swoich wspomnieniach obarczył Brytyjczyków za „chaos” w tej części Indii Wschodnich²⁶.

Na początku 1946 r. Hubertus van Mook²⁷, pełniący obowiązki gubernatora generalnego Holenderskich Indii Wschodnich, uznał, że powrót do przedwojennego *status quo* nie jest już możliwy i rozpoczął prace nad projektem stworzenia wspólnoty indonezyjskiej powiązanej z Koroną. Po uzyskaniu akceptacji ministra spraw kolonialnych Johanna Logemanna²⁸ i ogłoszeniu projektu 10 lutego tego roku rozpocząć mogły się negocjacje z premierem Indonezji Sutanem Syahrirem²⁹. Zakończyły się one uznaniem *de facto* kontroli władz Republiki nad Jawą, Madurą i Sumatrą oraz holenderskiej suwerenności nad resztą Indonezji. Van Mook zorganizował 25 VII 1946 r. konferencję z udziałem 39 indonezyjskich przedstawicieli lokalnych władców (radzów), chrześcijan i kilku innych grup etnicznych z Kalimantanu (części wyspy Borneo) i Indonezji Wschodniej. Konferencja zaowocowała jedynie planami utworzenia stanów (państw) w Kalimantanie i Indonezji Wschodniej³⁰.

²⁴ W rezultacie znalazło się tam ok. 25 tys. ochotników. M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia Since c.1300*, London 2008, s. 342–343, 360.

²⁵ Pieter Sjoerds Gerbrandy (1885–1961), holenderski prawnik, polityk, członek Partii Antyrewołucyjnej (ARP). Tymczasowy minister ds. kolonii (1941–1942) oraz ds. wojny (1942–1945). Podczas II wojny światowej był premierem Niderlandów na uchodźstwie w Londynie (3 IX 1940 – 24 VI 1945).

²⁶ P.S. Gerbrandy, *Indonesia*, London 1950, s. 98, 101, 103.

²⁷ Hubertus Johannes „Huib” van Mook (1894–1965), holenderski administrator w Indiach Wschodnich. W latach 1942–1948 pełnił (z przerwami) funkcję generalnego gubernatora Królestwa Niderlandów w Indiach.

²⁸ Johann Heinrich Adolf Logemann (1892–1969), holenderski prawnik i polityk. Minister ds. terytoriów zamorskich w gabinecie Schermerhorn-Drees. Nie chciał negocjować z Sukarno ze względu na jego powiązania z Japończykami w czasie wojny. Prowadził dyskusje z innymi Indonezyjczykami na temat przyszłości Holenderskich Indii Wschodnich w posiadłości „De Hoge Veluwe”. Przed wojną był profesorem prawa konstytucyjnego w Batawii (późniejsza Dżakarta).

²⁹ Sutan Syahrir (1909–1966), indonezyjski polityk. W latach 1948–1960 przewodniczący Indonezyjskiej Partii Socjalistycznej. Związany z Indonezyjską Partią Narodową, w 1933 r. został aresztowany i zesłany do zachodniej części Nowej Gwinej, potem zaś na Moluki. Podczas okupacji japońskiej działał w podziemiu, jednocześnie potajemnie współpracując z kierowanym przez Sukarno i Hattę Ośrodkiem Siły Społecznej. 18 VIII 1945 r. został premierem nowo powstałej Republiki Indonezji.

³⁰ Stan Wschodniej Indonezji (indonez. Negara Indonesia Timur), państwko utworzone przez Holendrów w 1946 r. i zlikwidowane w 1950 r. Składało się z Bali i innych Małych Wysp Sundajskich, Celebes i archipelagu Moluków, a jego stolicą był Makassar na południu Celebesu. I.A.A.G. Agung, *From the Formation of the State of East Indonesia Towards the Establishment of the United States of Indonesia*, Jakarta 1996.

Sprawę naprzód posunęło podpisanie kompromisu lub tzw. porozumienia z Lingga(r)djati³¹, zawartego 12 XI 1946 r. między Narodowym Komitetem ds. Utrzymania Jedności Państwa (niderl. Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid), działającym w imieniu rządu Królestwa Holandii, a kierownictwem proklamowanej Republiki Indonezji³². Podpisanie dokumentu nastąpiło 25 III 1947 r. w pałacu Rijswijk niedaleko Dżakarty. Królestwo i Republika zobowiązywały się do podjęcia współpracy na rzecz szybkiego ustanowienia suwerennego, demokratycznego państwa utworzonego na zasadzie federacji – zwanego Stanami Zjednoczonymi Indonezji – które obejmowałyby „całe terytorium Indii Holenderskich”³³. Stany Zjednoczone Indonezji miały się składać z trzech stanów: Republiki Indonezji, Borneo i Wielkiego Wschodu (Indonezja Wschodnia – Negara Indonesia Timur). Królestwo Holandii (łącznie z Surinamem, Antylami Holenderskimi i Nową Gwineą) miały stworzyć z Indonezją Unię Holendersko-Indonezyjską, na której czele winna stać holenderska monarchini³⁴. Gabinet premiera Louisa Beela był podzielony w sprawie tej umowy. Izba Niższa przyjęła interpretację porozumienia, którego Indonezja nie chciała zaakceptować.

Centralny Komitet Narodowy Indonezji 6 III 1947 r. ratyfikował porozumienie, a 25 marca uczyniło to Królestwo Holandii. Konflikt dotyczący sposobu jego realizacji spowodował upadek trzeciego gabinetu Sutana Syahrira³⁵. W takiej sytuacji 20 lipca tego roku rząd holenderski anulował porozumienie, po czym nastąpiła interwencja wojskowa holenderskich sił zbrojnych w Indonezji.

„Pierwsza akcja policyjna” i układ Renville

Gdy negocjacje w sprawie realizacji porozumienia z Lingga(r)djati zakończyły się fiaskiem, premier Willem Drees zrozumiał, że wojna jest nieunikniona. Decyzja o siłowym rozwiązaniu piętrzących się problemów z użyciem wojska

³¹ Ponieważ stosowano dwa warianty umowy, nazywano ją również „podwójną umową Lingga(r)djati”.

³² Zob. *Linggadjati/Linggardati. Het Nederlands-Indonesisch conflict*, w: *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw*, red. H.W. van den Doel, Amsterdam 2005, s. 193–195; J. Kukulka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1994*, Warszawa 1996, s. 66.

³³ W literaturze polskiej można spotkać nazwy „Federacja Indonezyjska” lub „Zjednoczona Republika Indonezji”. Rzeczownik „federacja” i przymiotnik „zjednoczona” nie stanowią części oficjalnych nazw tych struktur politycznych, ale jedynie określają ich charakter, w związku z czym powinny być pisane małymi literami. Zob. S. Parzymies, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945–2004*, Warszawa 2004, s. 118–119; J. Kukulka, op. cit., s. 67.

³⁴ Szerzej zob. J. Kukulka, op. cit., s. 66.

³⁵ Trzeci gabinet Syahrira (indonez. Kabinet Sjahrir Ketiga) działał od października 1946 do czerwca 1947 r., kiedy upadł w wyniku nieporozumień związanych z realizacją Porozumienia z Lingga(r)djati i późniejszych negocjacji z Holendrami.

rozpoczęła „nową wojnę kolonialną”³⁶. Celem tej tzw. pierwszej akcji policyjnej³⁷, zaczętej 21 VII 1947 r. i określanej jako Operacja Produkt (niderl. *Operatie Product*)³⁸, były zmuszenie Republiki Indonezji do politycznej uległości oraz uzyskanie dostępu do surowców na obszarach kontrolowanych przez republikanów, w szczególności cukru na Jawie oraz ropy i kauczuku na Sumatrze. Holenderskie wojsko szacowało, że będzie potrzebować ok. dwóch tygodni na zabezpieczenie miast kontrolowanych przez republikanów i sześciu miesięcy na całe terytorium republikańskie³⁹.

Operacja Produkt trwała od 21 VII do 5 VIII 1947 r. Pierwszego dnia operacji Holendrzy rozlokowali trzy dywizje na Jawie i trzy brygady na mniej zaludnionej Sumatrze. Operacja dowodzona przez gen. Simona Spoorą⁴⁰ zakończyła się okupacją dużej części Jawy i Sumatry, przy słabym oporze armii republikańskiej, która w większości wycofała się, aby uniknąć walki frontalnej, preferując zamiast tego wojnę partyzancką i taktykę spalonej ziemi. Z powodu nacisków ze strony Rady Bezpieczeństwa ONZ i Stanów Zjednoczonych, które wzywały do zawieszenia broni, nie doszło do pełnego podboju Republiki i rozpoczęły się negocjacje⁴¹. W ich wyniku 17 I 1948 r., na pokładzie transportowca szturmowego USS „Renville”, podpisany został akt porozumienia noszący jego nazwę. W ramach porozumienia Renville podjęto decyzję o rozgraniczeniu posiadanego terytorium i wycofaniu wojsk republikańskich z terytoriów holenderskich. Zakładało ono także zawieszenie broni wzdłuż linii *status quo* (niderl. *status quo lijn* lub Van Mook-Lijn) – sztucznego pasa ziemi niczyjej o szerokości ok. 15 km, biegnącego wzdłuż najbardziej wysuniętych pozycji holenderskich⁴².

³⁶ H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië*, Amsterdam 2000, s. 289. Działania policyjne są obecnie (od 2016 r.) określane również jako „holendersko-indonezyjska wojna kolonialna”. Termin „akcja policyjna” pozostaje w dalszym użyciu, ponieważ był on stosowany w tamtym czasie przez rząd holenderski.

³⁷ Działania militarne, tzw. akcja policyjna, odnoszą się do dwóch głównych ofensyw wojskowych podjętych przez Holandię na Jawie i Sumatrze przeciwko Republice Indonezji podczas jej walki o niepodległość (Indonezyjska Rewolucja Narodowa). W Indonezji noszą wspólną nazwę *Agresi Militer Belandan I II* (holenderskie agresje wojskowe lub Aksi Polisionil). Pierwsza z nich, Operacja Produkt, trwała od 21 VII do 5 VIII 1947 r. A. Vickers, *A History of Modern Indonesia*, Cambridge 2005, s. 99.

³⁸ NPS, *De Oorlog, 1e Politionele Actie: Operatie Product. De aanvoer van nieuwe Nederlandse soldaten naar het opstandige Indonesië is in het voorjaar van 1947*, 15 VI 2023, <https://archieff.ntr.nl/deoorlog/page/dossiers/780873/1e+Politionele+Actie+Operatie+Product.html> (dostęp: 21 VI 2024).

³⁹ M.C. Ricklefs, op. cit., s. 225.

⁴⁰ General Simon Hendrik Spoor (1902–1949), szef sztabu Królewskiej Armii Holenderskiej w Holenderskich Indiach Wschodnich w latach 1946–1949.

⁴¹ I.A.A.G. Agung, op. cit., s. 264.

⁴² *Ibidem*, s. 389. Pięć podstawowych zasad umowy z Renville: 1. Holandia sprawować będzie suwerenność w Indonezji aż do powstania RIS, czyli Stanów Zjednoczonych Indonezji. 2. RIS lub Republika Stanów Zjednoczonych Indonezji będą miały równorzędną pozycję z Unią

Negocjacje dyplomatyczne między Holandią a Republiką o przyszły kształt wzajemnych stosunków trwały przez cały 1948 r. W połowie roku rozmowy utknęły w martwym punkcie. Spotkanie w Bandung 8 VII 1948 r. miało na celu przełamanie powstałego impasu i znalezienie rozwiązania „problemu indonezyjskiego”. Po pięciu dniach dyskusji delegaci uzgodnili wspólnie zarządy tymczasowego rządu federalnego i przygotowali propozycję znaną jako „Rezolucja z Bandungu”, którą przekazali Van Mookowi, rządowi holenderskiemu i rządowi republikańskiemu w Yogyakarta⁴³. Delegaci ci wyłonili ze swoich szeregów marionetkową strukturę pod nazwą Zgromadzenie Konsultacyjne ds. Federalizacji (niderl. *Bijeenkomst voor Federaal Overleg – BFO*), zrzeszające Indonezyjczyków dążących do federalnej Indonezji⁴⁴. W reakcji na rezolucję Holendrzy przedstawili kontrpropozycję, która w okresie przechodzenia do Stanów Zjednoczonych Indonezji dawała przedstawicielowi rządu holenderskiego szerokie uprawnienia, co zostało jednogłośnie odrzucone przez BFO⁴⁵. W przemówieniu inauguracyjnym nowego gabinetu⁴⁶, wygłoszonym 12 VIII 1948 r., socjaldemokratyczny Drees wyraził rozczarowanie postawą Republiki Indonezji, która nie realizowała części porozumień zawartych na pokładzie transportowca USS „Renville”⁴⁷. Zdaniem premiera dotychczasowa polityka względem Indonezji zawiodła. Wynik takiej oceny mógł oznaczać tylko jedno.

„Druga akcja policyjna” i układ Roem-Van Roijen

W tej sytuacji w grudniu 1948 r. rząd holenderski rozpoczął kolejną dużą ofensywę wojskową przeciwko Republice, określoną jako „druga akcja policyjna”. W nomenklaturze wojskowej nosiła ona kryptonim „Operacja Wrona”

Holendersko-Indonezyjską. 3. Przed utworzeniem RIS władza holenderska miała zostać przekazana tymczasowemu rządowi federalnemu. 4. Republika Indonezji jest częścią RIS lub Republiki Stanów Zjednoczonych Indonezji. 5. Wszyscy żołnierze indonezyjscy, którzy znajdowali się na terenach okupacji holenderskiej lub terenach partyzanckich, musieli wycofać się na terytorium Republiki Indonezji.

⁴³ Ibidem, s. 398–399.

⁴⁴ G. McTurnan Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia*, Ithaca NY 1952, s. 351–352.

⁴⁵ I.A.A.G. Agung, op. cit., s. 403–405.

⁴⁶ Centrystyczny gabinet Drees-Van Schaik (znany również jako Drees I) był rządem sprawującym władzę od 7 VIII 1948 do 15 III 1951 r. Willem (Wim) Drees (1886–1988), w latach 1948–1958 premier z ramienia Partii Pracy (PvdA). Josephus (Josef) Robertus Hendricus van Schaik (1882–1962), wicepremier w gabinecie Drees I. Był to okres powojennej odbudowy kraju oraz początek procesu dekolonizacji. Po wyborach parlamentarnych w 1948 r. gabinet utworzyły cztery partie polityczne: Katolicka Partia Ludowa (KVP), Partia Pracy (PvdA), Chrześcijański Związek Historyczny (CHU) oraz Partia Ludowa na rzecz Wolności i Demokracji (VVD). Był to rząd większościowy, który mógł liczyć na znaczne poparcie zarówno Pierwszej, jak i Drugiej Izby Stanów Generalnych.

⁴⁷ P.T.T. Bovend'Eert, *Wij mogen niet talmen. Alle regeringsverklaringen van Schermerhorn tot en met van Agt*, Amsterdam 2012, s. 56.

(niderl. Kraai) i trwała od 19 XII 1948 r. do 5 stycznia następnego roku. Działania Brygady Piechoty Morskiej (niderl. Mariniersbrigade) we wschodniej Jawie nosiły zaś kryptonim „Operacja Mewa” (niderl. Zeemeeuw)⁴⁸. „Druga akcja policyjna” charakteryzowała się większą liczbą akcji desantowych i mocniejszym wsparciem sił powietrznych niż poprzednia. W działaniach militarnych udział wzięły dziesiątki statków, samolotów i desantowców. „Holenderskie działania skłaniają społeczność międzynarodową, w tym Stany Zjednoczone, do opowiedzenia się po stronie Republiki. Silna presja międzynarodowa kładzie kres akcji 5 stycznia 1949 r.”⁴⁹ – podało na swej stronie Ministerstwo Obrony. „Druga akcja policyjna” w Indonezji, przeprowadzona w 1948 r., doprowadziła do międzynarodowego potępienia rządu Drees-Van Schaik⁵⁰.

28 I 1949 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła rezolucję wzywającą stronę holenderską do natychmiastowego przerwania operacji wojskowej⁵¹ oraz do negocjacji stron w celu znalezienia pokojowego rozwiązania konfliktu⁵². Negocjacje zakończyły się zawarciem porozumień. Pierwsze z nich zakładało, że siły republikańskie zakończą wszelką działalność partyzancką i rząd republikański zgodzi się na udział w konferencji w Hadze. Porozumienie przyjęte w wyniku drugiej rundy negocjacji doprowadziło do zawarcia umowy o całkowitym i bezwarunkowym przekazaniu suwerenności rządowi Indonezji, zgodnie z umową z Renville z 1948 r. oraz umową o przeniesienie praw i zobowiązań zaciągniętych przez Holenderskie Indie Wschodnie na Indonezję.

6 VII 1949 r. Sukarno i Hatta wraz z rządem wrócili z wygnania w Bangka⁵³ do stolicy Yogyakarta. Pomiędzy 31 lipca a 2 sierpnia miały miejsce konferencje międzyindonezyjskie podmiotów uznanych za część przyszłych Stanów Zjednoczonych Indonezji, podczas których osiągnięto porozumienie w sprawie podstawowych zasad i ram przyszłej konstytucji⁵⁴. 13 lipca rząd Hatty ratyfikował ustalenia negocjatorów Roema i Van Roijena. Po uzgodnieniu szczegółów w sprawie zawieszenia broni między wojskami holenderskimi i indonezyjskimi 11 VIII 1949 r. zaprzestano działań wojennych na Jawie i 15 sierpnia na Sumatrze.

⁴⁸ W.J.M. Hornman, *De Mariniersbrigade. De Geschiedenis*, Hoevelaken 1995.

⁴⁹ *19 december 1948. De 'Tweede Politionele Actie'*, 15 VI 2023, <https://www.oorlogsbronnen.nl/thema/Operatie%20Kraai> (dostęp: 21 VI 2024).

⁵⁰ Maarten C. Hoff, rozdział swojej znakomitej książki, w której przeanalizował militarne aspekty polityki Niderlandów, zatytułował „Domheid wordt afgestraft: politionele acties 1947/1948” [„Ukarana głupota. Akcje policyjne 1947/1948”], w: M.C. Hoff, op. cit., s. 227–262.

⁵¹ *Immediate discontinuance of all military operations*, UN Security Council, *Security Council resolution 67 (1949) [The Indonesian Question]*, 28 I 1949, S/RES/67, 15 VI 2023, <https://www.refworld.org/docid/3b00f242c.html> (dostęp: 21 VI 2024).

⁵² I.A.A.G. Agung, op. cit., s. 60.

⁵³ Wyspa w Indonezji w prowincji o nazwie Wyspy Bangka i Belitung, w pobliżu południowo-wschodniego wybrzeża Sumatry.

⁵⁴ I.A.A.G. Agung, op. cit., s. 66–67.

Nieuchronny koniec – uznanie niepodległości

Konferencja Okrągłego Stołu (niderl. Ronde Tafel Conferentie – RTC) odbyła się w Hadze między 23 VIII a 2 XI 1949 r. z udziałem przedstawicieli Holandii, Republiki Indonezji i członków BFO, reprezentujących różne stany archipelagu indonezyjskiego. Zakończyła się gotowością Holendrów do przekazania suwerenności Stanom Zjednoczonym Indonezji (indonez. Republik Indonesia Serikat – RIS).

Oficjalne zamknięcie konferencji nastąpiło 2 XI 1949 r. w reprezentacyjnej Sali Rycerskiej holenderskiego parlamentu. 27 XII 1949 r. królowa Juliana podpisała dokument o przekazaniu suwerenności Stanom Zjednoczonym Indonezji, tym samym ostatecznie uznając niepodległość Indonezji⁵⁵. Powstała suwerenna RIS objęła cały obszar dawnych Indii Holenderskich, z wyłączeniem Zachodniej Nowej Gwinei⁵⁶, która do 1962 r. stanowiła terytorium zależne Królestwa Holandii, nosząc nazwę Nowa Gwinea Holenderska⁵⁷. Pierwszym prezydentem niepodległej Indonezji został Sukarno. Amerykańskie poparcie uzyskał on dlatego, że był kluczowym atutem w walce z komunistami.

Polityka holenderska względem Indonezji spowodowała powolną utratę światowej sympatii dla tego państwa. Na początku 1948 r. Haga była już politycznie izolowana we własnym środowisku alianckim, do tego stopnia, że Amerykanie zagrozili wstrzymaniem tak bardzo potrzebnego Holandii programu pomocy planu Marshalla⁵⁸.

Niestety, stosunki między Indonezją a Królestwem Holandii układały się źle. Holenderska koncepcja dwustronnej unii nigdy się nie zmaterializowała. Początkowo była pomyślana jako silna unia polityczna pod rządami Korony, ale jej cele wkrótce zostały zredukowane do narzędzia współpracy gospodarczej i kulturalnej. Odmowa dyskusji strony holenderskiej z władzami Indonezji

⁵⁵ Do Królestwa Niderlandów przybyło wówczas ok. 300 tys. imigrantów, w tym 100 tys. „prawdziwych” Holendrów i 200 tys. rdzennych Indonezyjczyków. F. Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2009, s. 234. O repatriacji ok. 110 tys. osób cywilnych i urzędników z Indonezji do Holandii w latach 1945–1948 zob. M. Bossenbroek, *Heen en terug oraz Familie uit Indië*, w: idem, *Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2001, s. 167–168, 175, 217.

⁵⁶ Stolicą terytorium było miasto Hollandia (nazwa w latach 1910–1962), które 1 X 1962 r. przeszło pod tymczasową administrację ONZ. Wtedy to zmieniono jego nazwę na Irian Zachodni, a nazwę stolicy na Kotabaru (Kota Bharu). Szerzej zob. J. Kukułka, op. cit., s. 67; *Soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949*, Parlement.com, 15 VI 2023, https://www.parlement.com/id/vhm0l02igvut/sovereiniteitsoverdracht_aan_indonesie (dostęp: 21 VI 2024).

⁵⁷ Szerzej zob. R. Żelichowski, *Holenderskie Indie Wschodnie*, w: idem, *Stosunki polsko-holenderskie w Europie pojaltańskiej*, Warszawa 2014, s. 494 i n.; N. Laskowska, op. cit., s. 69 i n.

⁵⁸ Zob. J.J. Woltjer, *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 1992, s. 286.

na temat statusu Nowej Gwinei w konsekwencji doprowadziła do szeregu antyholenderskich pociągnięć rządu indonezyjskiego. Na początku 1956 r. Republika Indonezji postanowiła opuścić Unię Holendersko-Indonezyjską i w sierpniu tego roku zerwała zobowiązania finansowe. Relacje holendersko-indonezyjskie pozostały napięte przez dziesięciolecia⁵⁹. Kolejnym etapem eskalacji konfliktu było znacjonalizowanie w 1958 r. mienia holenderskiego i usunięcie z Indonezji obywateli Królestwa Holandii⁶⁰.

Nowa Gwinea – ostatnia reduta

Po fiasku konferencji poświęconej przyszłości Nowej Gwinei (w grudniu 1950 r.) minister spraw zagranicznych Dirk Stikker⁶¹ zmienił zdanie i uznał, że ten „kraj bagien, skał i malarii”⁶² ma niewielką wartość gospodarczą oraz nie jest wart ryzyka konfliktu z Indonezją. Postawa ministra napotkała opór ze strony Drugiej Izby Stanów Generalnych, a przyjęcie większością głosów wniosku o „nowej polityce w sprawie Nowej Gwinei” stało się przyczyną upadku pierwszego rządu Dreesa. Drugi gabinet pod jego kierownictwem skreślił Nową Gwineę z listy swoich priorytetów.

Sytuacja uległa zmianie, gdy we wrześniu 1952 r. Luns⁶³ objął w Ministerstwie Spraw Zagranicznych stanowisko ministra bez teki z zadaniem obrony interesów holenderskich w Nowej Gwinei. Około 1958 r. konflikt o Nową Gwineę wchodził w ostateczną fazę. Rząd premiera Jana de Quaya⁶⁴ zdecydował się utrzymać suwerenność Holandii nad tym terytorium. Jedyłą koncesją było przekazanie suwerenności w ręce mieszkańców – Papuasów. Licząc na wsparcie amerykańskie obiecane Lunsowi w przypadku ataku Indonezji na Nową Gwineę przez sekretarza Johna Fostera Dullesa, w 1960 r.

⁵⁹ G. Oostindie, I. Klinkers, *Decolonising the Caribbean. Dutch Policies in a Comparative Perspective*, Amsterdam 2004, s. 71.

⁶⁰ D. Hellema, *Dutch Foreign Policy. The Role of the Netherlands in the World Politics*, Dordrecht 2009, s. 184.

⁶¹ Dirk Uipko Stikker (1897–1979), holenderski bankier, przemysłowiec, polityk i dyplomata. W 1946 r. został współzałożycielem i przewodniczącym VVD. W latach 1946–1948 był senatorem, a w latach 1948–1952 ministrem spraw zagranicznych. Szerzej zob. J. Bank, *Overal een ondernemer. Dirk Uipko Stikker (1948–1952)*, w: *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, red. D. Hellema, B. Zeeman, B. van der Zwan, Den Haag 1999, s. 181–197.

⁶² D. Hellema, *Dutch Foreign Policy...*, s. 151.

⁶³ Zob. przypis 17. Gdy w 1952 r. Joseph Luns został ministrem spraw zagranicznych Królestwa Holandii z ramienia KVP, w wyniku remisju wyborczego był zmuszony do dzielenia stanowiska z konkurentem z PvdA. Samodzielnie stanowisko objął w 1956 r. i sprawował je do 1971 r., kiedy został sekretarzem generalnym NATO.

⁶⁴ Jan Eduard de Quay (1901–1985), holenderski polityk KVP, premier Holandii (1959–1963).

Holandia postanowiła zwiększyć swoją obecność militarną w tym regionie. Wysłanie lotniskowca Hr. Ms. „Karel Doorman”⁶⁵ wywołało efekt odwrotny do zamierzonego. 17 VIII 1960 r., w Święto Niepodległości, Indonezja zerwała stosunki dyplomatyczne z Holandią⁶⁶.

John Fitzgerald Kennedy⁶⁷, prezydent Stanów Zjednoczonych od 1961 r., dał jasno do zrozumienia rządowi w Hadze, że nie poprze jego kolejnych działań, ponieważ konflikt ten zagrażałby całemu wolnemu światu, a korzyści z jego wybuchu odnieśliby jedynie komuniści⁶⁸. W tej sytuacji minister Luns zgłosił w ONZ propozycję umiędzynarodowienia problemu. Plan zaproponowany w 1962 r. przez amerykańskiego dyplomatę Ellswortha Bunkera⁶⁹ zakładał przekazanie Nowej Gwinei Indonezji w ciągu dwóch lat, a w okresie 10 lat ludność miała się wypowiedzieć w referendum na temat swojej przyszłości. W sierpniu 1962 r. osiągnięto porozumienie i w grudniu tego samego roku ONZ objęła nadzór nad terytorium, które 1 maja następnego roku zostało przekazane Indonezji⁷⁰. Choć z wielkimi oporami, rząd holenderski zaakceptował utratę Nowej Gwinei⁷¹. Po referendum w 1969 r. Nowa Gwinea została ostatecznie przejęta przez Indonezję. Sposób przeprowadzenia głosowania i jego wyniki są do tej pory podważane przez rdzenną ludność domagającą się niepodległości i nazywającą ten obszar Papua Zachodnią⁷².

Odbudowywanie turbulentnych stosunków dyplomatycznych Holandii z Indonezją trwało od 1963 r. W 1971 r. królowa Juliana z księciem Bernhardem mogli złożyć oficjalną wizytę państwową w tym kraju.

⁶⁵ Zakupione go w 1948 r. od Royal Navy. Na temat tej operacji zob. D. Hellema, *De Karel Doorman naar Nieuw-Guinea. Nederlands machtsvertoon in de Oost*, Amsterdam 2005, s. 62 i n.

⁶⁶ B.J. Stol, „Een goede kleine koloniale mogendheid». Nederland, Nieuw-Guinea en de Europese tweede koloniale bezetting in Afrika en Melanesië (ca. 1930–1962)”, nieopublikowana praca doktorska. Promotorzy: prof. prof. Duco Hellema, Remco Raben, Mathieu Segers, Universiteit Utrecht, Utrecht 2017, s. 314.

⁶⁷ John Fitzgerald Kennedy (1917–1963), amerykański polityk, 35. prezydent Stanów Zjednoczonych, zginął w zamachu 22 XI 1963 r.

⁶⁸ Zob. A. Kersten, *De langste. Joseph Antoine Marie Hubert Luns (1952–1971)*, „*De Nieuw-Guinea-kwestie*”, w: *De Nederlandse ministers...*, s. 216–220.

⁶⁹ Ellsworth F. Bunker (1894–1984), amerykański biznesmen i dyplomata (m.in. ambasador w Argentynie, Włoszech, Indiach, Nepalu i Wietnamie Południowym). Latem 1962 r. odegrał decydującą rolę w mediacji między Niderlandami a Indonezją w siedzibie ONZ. Podczas tych negocjacji został zawarty traktat nowojorski, w którym Niderlandy zrzekły się roszczeń wobec Nowej Gwinei.

⁷⁰ Porozumienie to Hubrecht Willem van den Doel nazwał „dość dziwnym ostatni akordem holenderskiego borykania się z indonezyjską rzeczywistością”. Zob. H.W. van den Doel, op. cit., s. 368.

⁷¹ D. Hellema, *Dutch Foreign Policy...*, s. 185–187, 227.

⁷² Więcej na ten temat zob. J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Wrocław 1989, s. 412 i n.; N. Laskowska, op. cit., s. 80 i n.

Bilans interwencji militarnych⁷³

Holandia i Indonezja mają różne wersje tej samej historii. Holandia używa terminu „akcja policyjna”, aby ukryć wojnę kolonialną, w której było 100 tys. indonezyjskich ofiar. Indonezja mówi o agresji militarnej (indonez. Agresi Militer)⁷⁴. O rozmiarach tej operacji wojskowej niech świadczy fakt, że jak pisał Gert Oostindie, w tym czasie Holandia zmobilizowała do armii 220 tys. żołnierzy. Spośród nich ok. 160 tys. pochodziło z Holandii lub należało do populacji uważanej w Indiach za „europejską”, a 60 tys. było rdzennymi mieszkańcami⁷⁵. Różnie też przedstawiają się szacunki osób poległych w tej wojnie.

a) Straty holenderskie

Szacunki dotyczące liczby ofiar cywilnych w Holandii i Holenderskich Indiach Wschodnich po japońskiej kapitulacji w okresie od listopada 1945 r. do listopada 1947 r. (noszącego indonezyjską nazwę Bersiap) wahają się od 3,5 tys. do 30 tys. osób. Pod koniec 1947 r. łączną liczbę ofiar Bersiapu władze holenderskie szacowały na 3,5 tys., choć nie jest jasne, czy dotyczyło to także ofiar wśród Ambonezejczyków. Według wybitnego holenderskiego historyka II wojny światowej Loe de Jonga liczby te prawdopodobnie były zbyt niskie. Na przykład pod koniec 1948 r. w całej Indonezji zaginęło ok. 2,5 tys. Europejczyków, łącznie z osobami, które przepadły bez śladu podczas okupacji japońskiej⁷⁶. Amerykański historyk William H. Frederick uważa za bardziej prawdopodobne to, że w okresie tym zginęło od 25 tys. do 30 tys. Holendrów z Europy i Holendrów z Indii Wschodnich⁷⁷.

Średni stan kadrowy wojsk lądowych w Holenderskich Indiach Wschodnich w latach 1946–1949 wyglądał następująco: Królewskie Siły Lądowe (niderl. Koninklijke Landmacht – KL): 70 tys., Królewska Holenderska Armia Indii Wschodnich (Het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger – KNIL): 40 tys., Brygada Piechoty Morskiej: 5 tys. Liczby strat osobowych można podzielić następująco (odpowiednio straty poległych i żołnierzy, którzy zginęli w wyniku

⁷³ Na podstawie: NIOD, Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (cijfers), 15 VI 2023, <https://www.niod.nl/nl/veelgestelde-vragen/indonesische-onafhankelijkheidsstrijd-cijfers> (dostęp: 21 VI 2024).

⁷⁴ Wojna kolonialna w Holenderskich Indiach Wschodnich: „Ważne, aby opowiadać również złe historie”, „NOS News” 2017, 15 VI 2023, <https://nos.nl/artikel/2191040-koloniale-oorlog-nederlands-indie-belangrijk-om-ook-de-slechte-verhalen-te-vertellen> (dostęp: 21 VI 2024).

⁷⁵ G. Oostindie, *Soldaat in Indonesië, 1945–1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis*, Amsterdam 2015, s. 22–23.

⁷⁶ L. de Jong, op. cit., s. 744–745.

⁷⁷ W.H. Frederick, *The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's national revolution (1945–49): a „brief genocide” reconsidered*, „Journal of Genocide Research” 2012, t. XIV, nr 3–4, s. 359 i n.

choroby lub wypadku): KL – 1602/907, KNIL – 722/1098, Brygada Morska – 155/101. Razem: 2479 zabitych w akcji i 2106 zmarłych w wyniku chorób i wypadków, łącznie: 4585 żołnierzy⁷⁸.

Według innego autora, J.W. de Leeuwa, od 15 VIII 1945 do 1 I 1963 r. (łącznie z konfliktem o Nową Gwineę do 1962 r.) straty bojowe (w tym zabici) wyniosły 3281 osób, straty poza polem walki (choroby, wypadki, egzekucje itp.) – 2134 osoby, nieznana przyczyna śmierci – 762 osoby; łącznie 6177 osób. Liczby te obejmują również zabitych policjantów, personel Czerwonego Krzyża itp. Uwzględniono tu również osoby, które nie przybyły do Indonezji, ale przypisane były do jednostki, która miała zostać rozmieszczona na jej obszarze. De Leeuw podkreślał, że liczby te wciąż mogą ulec zmianie⁷⁹. Podczas pierwszej dużej holenderskiej akcji wojskowej (Operacja Produkt) zginęło 169 holenderskich żołnierzy, podczas drugiej (Operacja Wrona) – 113⁸⁰.

b) Straty Indonezji podczas walki o niepodległość

Nie wiadomo dokładnie, jak duże straty w tym okresie poniosła strona indonezyjska. W każdym razie na pewno straty militarne Indonezji były wielokrotnie większe niż Holendrów. W 1988 r. De Jong napisał, że indonezyjskie źródła oceniają republikańskie straty w siłach zbrojnych w latach 1945–1949 łącznie na ok. 100 tys. osób, co holenderscy historycy wojskowości uważają za wiarygodne dane⁸¹. Adrian Vickers oszacował straty indonezyjskie od 45 tys. do 100 tys. ofiar wojskowych i od 25 tys. do 100 tys. ofiar cywilnych⁸². Petra Groen, na podstawie holenderskich raportów wojskowych, obliczyła, że od 1 I do 10 VIII 1949 r. (tj. w ponad siedem miesięcy) na Jawie i Sumatrze poległo prawie 47 tys. indonezyjskich żołnierzy. Zauważyła jednak, że te liczby są „mało wiarygodne”⁸³.

⁷⁸ D.C.L. Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943–1949. Wording en inzet in Indonesië*, Amsterdam 1988, s. 315; NIOD, *Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (cijfers)*, 15 VI 2023, <https://www.niod.nl/nl/veelgestelde-vragen/indonesische-onafhankelijkheidsstrijd-cijfers> (dostęp: 21 VI 2024).

⁷⁹ NIOD, *Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (cijfers)*, 15 VI 2023, <https://www.niod.nl/nl/veelgestelde-vragen/indonesische-onafhankelijkheidsstrijd-cijfers> (dostęp: 21 VI 2024).

⁸⁰ Za: L. de Jong, op. cit., s. 972.

⁸¹ Ibidem, s. 865, przypis 3. Autor nie podał całkowitej liczby ofiar cywilnych w Indonezji, a jedynie wspominał, że walka antykolonialna na Jawie kosztowała życie kilkadziesiąt tysięcy Indonezyjczyków, a na samej Sumatrze w okresie poprzedzającym „pierwszą akcję policyjną” było 7 tys. ofiar wśród Karo Bataków. Ponadto, według De Jonga, w wyniku zainicjowanego przez PKI (indonez. Partai Komunis Indonesia) powstania w Madioen (Madiun) w 1948 r. prawdopodobnie zginęło również kilkadziesiąt tysięcy Indonezyjczyków (ibidem, s. 1014).

⁸² A. Vickers, op. cit., s. 105.

⁸³ P. Groen, *Marsroutes en dwaalsporen; Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945–1950*, The Hague 1991, s. 238, 262.

Na podstawie holenderskich raportów wojskowych powstałych od października 1945 do grudnia 1949 r. zespół badawczy z KITLV i Uniwersytetu w Lejdzie⁸⁴ obliczył, że holenderscy dowódcy wojsk w tym okresie doliczyli się prawie stu tysięcy ofiar indonezyjskich. Liczba ta odpowiada zatem praktycznie szacunkom podanym przez De Jonga w 1988 r. Jednakże zespół badawczy z Lejdy podkreślił, że liczbę tę należy traktować jedynie jako „dolną granicę” i że rzeczywista liczba zgonów w Indonezji była wyższa. Zagregowane dane holenderskie (które prawdopodobnie dotyczą nie tylko poległych kombatantów, ale także nieznaney liczby zabitych cywilów) odnoszą się wyłącznie do zgonów, które nastąpiły w wyniku działań prowadzonych pod flagą holenderską. Ofiary wzajemnej przemocy w Indonezji nie zostały w tej liczbie uwzględnione.

c) Relokacja żołnierzy z Indonezji

Niezależnie od toczących się rozmów politycznych konieczne stało się ewakuowanie holenderskich żołnierzy z Indonezji do ojczyzny. Była to potężna i kosztowna operacja logistyczna, która trwała w latach 1949–1951 i objęto nią 143 217 osób⁸⁵. 26 VII 1950 r. nastąpiło rozwiązanie Królewskiej Armii Holendersko-Indonezyjskiej, co oznaczało prawdziwy koniec holenderskiej armii kolonialnej. W tym czasie liczyła ona jeszcze ok. 65 tys. żołnierzy. Z grupy 15 tys. holenderskiego personelu wojskowego do armii holenderskiej przeszło 7,5 tys. osób i ok. 7,5 tys. żołnierzy zostało zdemobilizowanych. Spośród 50 tys. żołnierzy indonezyjskich 26 tys. przeszło do armii indonezyjskiej, 20 tys. uległo demobilizacji, a ok. 4 tys. przybyło do Holandii⁸⁶.

Ostatnią i najtrudniejszą grupę stanowili żołnierze ambonezejscy, którzy nie chcieli wstąpić w szeregi armii indonezyjskiej i doprowadzili do proklamowania niezależnej Republiki Południowych Moluków (Republik Maluku Selatan – RMS)⁸⁷. Grupa żołnierzy z KNIL, która znajdowała się na Jawie, odmówiła podporządkowania się rozkazom demobilizacyjnym i poparła proklamację Republiki Południowych Moluków⁸⁸. Choć rząd holenderski nie uznał RMS, w porozumieniu z rządem Indonezji wynegocjował rozwiązanie,

⁸⁴ Ch. Harinck, N. van Horn en B. Lutikhuis, *Onze vergeten slachtoffers. Wie telt de Indonesische doden?*, „De Groene Amsterdammer”, 26 VII 2017, nr 30, <https://www.groene.nl/artikel/wie-telt-de-indonesische-doden> (dostęp: 22 VI 2024).

⁸⁵ Szczegółowe opracowanie zob. A. Ruijter, *Naar Indonesië en weer terug. Transport van een expeditieleger (1945–1951)*, praca magisterska Maritime History, Lejda 2017, zał. 8, s. 58, <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2606616/view> (dostęp: 22 VI 2024).

⁸⁶ *27 december 1949. Overdracht van de soevereiniteit aan Indonesië*, 15 VI 2023, <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/nieuws/70-jaar-soevereiniteitsoverdracht-aan-indonesie> (dostęp: 22 VI 2024).

⁸⁷ J.J. Woltjer, op. cit., s. 321–324.

⁸⁸ Moluki (także: Wyspy Korzenne, indonez. Kepulauan Maluku), grupa wysp we wschodniej części Archipelagu Malajskiego, od 1950 r. wchodząca w skład Republiki Indonezji.

w ramach którego władze holenderskie zobowiązały się do „tymczasowego” rozlokowania u siebie żołnierzy KNIL i ich rodzin, w sumie ok. 12,5 tys. osób. Dali oni początek społeczności moluckiej w Holandii, która wciąż domaga się utworzenia niezależnej republiki na południowych Molukach⁸⁹.

Tak więc po II wojnie światowej, po imponującym imperium kolonialnym, Królestwu Niderlandów pozostały jedynie Indie Zachodnie – Surinam⁹⁰ oraz dependencje Curaçao, przekształcone wkrótce w Antyle Holenderskie. Reforma ustrojowa z 2010 r. spowodowała, że dawne Antyle Holenderskie, wchodzące w skład Małych Antyli, to dziś różne struktury państwowe. Jedną z nich nazywa się Niderlandy Karaibskie i tworzą ją wyspy Bonaire, Sint Eustatius oraz Saba, stanowiące zamorskie gminy specjalne europejskich Niderlandów. Drugą strukturą to obecnie kraje autonomiczne: Curaçao, Aruba i Sint Maarten, które zostały połączone federacyjnym związkiem z dawną metropolią. Wszystkie razem wchodzi w skład Królestwa Niderlandów⁹¹.

Rozliczenia z przeszłością

10 III 2020 r. król Willem-Alexander z małżonką królową Máximą złożyli oficjalną wizytę państwową w Republice Indonezji. „Po wcześniejszych oświadczeniach mojego rządu chciałbym teraz wyrazić żal i przeprosiny za przemoc, której dopuściła się strona holenderska w tamtych latach”⁹² – oświadczył król. W dalszej części wizyty para królewska złożyła wieniec na holenderskim cmentarzu Menteng Pulo. Pochowano tam prawie 4300 Holendrów, którzy zginęli podczas II wojny światowej i wojny o niepodległość Indonezji⁹³.

W lutym 2022 r. ukazał się raport zatytułowany „Niepodległość, dekolonizacja, przemoc i wojna w Indonezji, 1945–1950” (niderl. „Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945–1950”)⁹⁴. Jedną z konkluzji

⁸⁹ Szerzej na temat tej społeczności zob. R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie...*, s. 631–632.

⁹⁰ Republika Surinamu uzyskała niepodległość w 1975 r.

⁹¹ R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie...*, s. 12.

⁹² *Willem-Alexander biedt excuses aan voor Nederlands geweld in Indonesië*, „NOS Nieuws”, 10 III 2020, <https://nos.nl/artikel/2417780-rutte-diepe-excuses-voor-structureel-geweld-in-indonesie> (dostęp: 22 VI 2024).

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Na początku 2017 r. rząd zdecydował o udostępnieniu 4,1 mln euro na wsparcie dla wspólnego programu badawczego trzech wiodących holenderskich instytucji badawczych: Królewskiego Instytutu Języka, Ziemi i Etnologii (niderl. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde – KITLV), Niderlandzkiego Instytutu Historii Wojskowości (niderl. Nederlands Instituut voor Militaire Historie – NIMH) i Instytutu Badań nad Wojną, Holokaustem i Ludobójstwem (niderl. Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies – NIOD). Badanie zostało przeprowadzone przez ponad 25 holenderskich naukowców. Jednocześnie realizowano dwa równoległe międzynarodowe projekty – Universitas Gadjah Mada (UGM) oraz Holenderskiego Instytutu Studiów Zaawansowanych (Netherlands

raportu zawierała negację dotychczasowego, lansowanego od 1969 r. stanowiska kolejnych rządów holenderskich, że ekstremalna przemoc ze strony holenderskich sił zbrojnych stosowana była tylko w wyjątkowych przypadkach. Była ona nie tylko powszechna, ale często również celowa. Tolerowano ją na wszystkich szczeblach – politycznym, wojskowym i sądowniczym⁹⁵.

17 II 2022 r. premier Mark Rutte, w odpowiedzi na powyższy raport, w wystąpieniu telewizyjnym złożył „głębokie przeprosiny” mieszkańcom Indonezji za przemoc strukturalną. Dołączył do nich także przeprosiny dla wszystkich mieszkańców Królestwa Niderlandów, których przemoc ta dotknęła⁹⁶. Mówił m.in. o zbiorowej porażce. „Panująca kultura polegała na odwracaniu wzroku, abdykacji i niewłaściwie umiejscowionym kolonialnym poczuciu wyższości. Nawet po tylu latach bolesne jest uświadomienie sobie tego faktu”⁹⁷.

W lipcu 1993 r. premier Rutte złożył dymisję swojego gabinetu. Oznacza to, że rozliczenia Królestwa Niderlandów z kolonialną przeszłością nie zostały ostatecznie zamknięte i być może nigdy tak się nie stanie.

Streszczenie

W latach 1945–1949 w polityce wewnętrznej i zagranicznej Królestwa Holandii dominowała tzw. kwestia indonezyjska. Obszar, od XVII w. nazywany Holenderskimi Indiami Wschodnimi, stanowił perłę w koronie kolonialnych posiadłości Królestwa aż do II wojny światowej. Cesarstwo Japonii w lutym 1942 r. dokonało inwazji na holenderskie kolonie w Azji. Rządowi holenderskiemu, który w wyniku okupacji niemieckiej Holandii od 1940 r. znajdował się na uchodźstwie, pozostała jedynie nadzieja, że państwa alianckie pokonają niemiecką III Rzeszę i przywrócą *status quo ante bellum*. Okazało się to niemożliwe. Dwa dni po kapitulacji Japonii, 17 VIII 1945 r. Sukarno i jego zwolennicy proklamowali niepodległą Republikę Indonezji, której rząd holenderski nie zamierzał uznać. Od początku II wojny światowej jasne było, że kolejne rządy zrobią wszystko, aby podporządkować rządowi w Hadze nową Republikę. Celowi temu służyły działania militarne prowadzone przez stronę holenderską w latach 1947–1949, eufemistycznie nazywane „akcjami policyjnymi”. Pierwsza z nich wybuchła w 1947 r., druga w grudniu 1948 r. i w wyniku międzynarodowej presji zakończyła się w styczniu następnego

Institute for Advanced Study – NIAS). Program był nadzorowany przez naukowy komitet doradczy i grupę ds. sondazy. Pierwszy tom z zamierzonej serii publikacji ukazał się w 2022 r.: *Beyond the Pale. Dutch Extreme Violence in the Indonesian War of Independence, 1945–1949*, red. G. Oostindie et al., Amsterdam 2022, https://brill.com/view/journals/bki/178/4/article-p521_12.xml (dostęp: 22 VI 2024).

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Rutte: *diepe excuses voor structureel geweld in Indonesië*, „NOS Nieuws”, 17 II 2022, <https://nos.nl/artikel/2417780-rutte-diepe-excuses-voor-structureel-geweld-in-indonesie> (dostęp: 22 VI 2024); D. Boffey, *Dutch PM apologises for state’s role in abuses in 1940s Indonesian war*, „The Guardian”, 17 II 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/17/dutch-state-condoned-extreme-violence-in-indonesian-war-inquiry-concludes> (dostęp: 21 VI 2024).

⁹⁷ D. Boffey, op. cit.

roku. Trzeba było kilkuset tysięcy ofiar i żmudnych negocjacji, aby 27 XII 1949 r. królowa Juliana podpisała dokument o przekazaniu suwerenności Stanom Zjednoczonym Indonezji (Republik Indonesia Serikat – RIS), ostatecznie uznając niepodległość Indonezji. Powstała suwerenna RIS objęła cały obszar dawnych Indii Holenderskich, z wyłączeniem Zachodniej Nowej Gwinei, która stała się ostatecznie częścią Indonezji dopiero w 1969 r. Republika Indonezji postanowiła w 1956 r. opuścić Unię Holendersko-Indonezyjską. Odbudowywanie turbulentnych stosunków dyplomatycznych Holandii z Indonezją trwało do 1971 r., gdy królowa Juliana mogła odbyć oficjalną wizytę państwową w tym kraju. 17 II 2022 r. premier Mark Rutte złożył „głębokie przeprosiny” za przemoc strukturalną stosowaną wobec mieszkańców Indonezji, zamykając ten etap wzajemnych relacji.

Pitfalls of Military Interventions.

Lessons Learned from the Dutch ‘Police Actions’ in Indonesia in 1947–1949

From 1945 to 1949, the domestic and foreign policy of the Kingdom of the Netherlands was dominated by the so-called ‘Indonesian question’. The area, from the seventeenth century on called the Dutch East Indies, was the jewel in the crown of the Kingdom’s colonial possessions until the Second World War. In February 1942, the Empire of Japan invaded the Dutch colonies in Asia. The Dutch government, which had been in exile since 1940 due to the German occupation of the Netherlands, had only hope that the Allied Powers would defeat the German Third Reich and that the situation would return to the *status quo ante bellum*. It turned out to be impossible. Two days after the Japanese surrender, on 17 August 1945, Sukarno and his followers proclaimed the independent Republic of Indonesia, which the Dutch government did not intend to recognise. From the beginning of the Second World War, it was clear that successive governments would do everything to subordinate the new republic to the government in The Hague. Military operations conducted by the Dutch in 1947–1949, euphemistically called ‘police actions’, served this purpose. The first broke out in 1947, the second – in December 1948 and ended under international pressure in January of the following year. Several hundred thousand victims and arduous negotiations were needed for Queen Juliana to sign the document on the transfer of sovereignty to the United States of Indonesia (Republik Indonesia Serikat, RIS) on 27 December 1949, finally recognising Indonesia’s independence. The resulting sovereign RIS covered the entire area of the former Dutch Indies, excluding West New Guinea, which finally did not become part of Indonesia until 1969. The Republic of Indonesia decided in 1956 to leave the Netherlands-Indonesian Union. Rebuilding turbulent diplomatic relations between the Netherlands and Indonesia lasted until 1971, when Queen Juliana could pay an official state visit to the country. On 17 February 2022, Prime Minister Mark Rutte offered a ‘deep apology’ for structural violence against the people of Indonesia, closing this stage of mutual relations.

Bibliografia

- Agung I.A.A.G., *From the Formation of the State of East Indonesia Towards the Establishment of the United States of Indonesia*, Jakarta 1996.
- Balicki J., Bogucka M., *Historia Holandii*, Wrocław 1989.
- Bank J., *Overal een ondernemer. Dirk Uipko Stikker (1948–1952)*, w: *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, red. D. Hellema, B. Zeeman, B. van der Zwan, Den Haag 1999, s. 181–197.
- Berkelaar W., *De „sterke man” van Nederland*, „Historisch Nieuwsblad” 2004, nr 4, s. 52–53.

- Beyond the Pale. Dutch Extreme Violence in the Indonesian War of Independence, 1945–1949*, red. G. Oostindie et al., Amsterdam 2022.
- Bossenbroek M., *Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2001.
- Bovend'Eert P.T.T., *Wij mogen niet talmen. Alle regeringsverklaringen van Schermerhorn tot en met van Agt*, Amsterdam 2012.
- De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, red. D. Hellema, B. Zeeman, B. van der Zwan, Den Haag 1999.
- Doel H.W. van den, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië*, Amsterdam 2000.
- Frederick W.H., *The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's national revolution (1945–49): a „brief genocide” reconsidered*, „Journal of Genocide Research” 2012, t. XIV, nr 3–4, s. 359–380.
- Gerbrandy P.S., *Indonesia*, London 1950.
- Groen P., *Marsroutes en dwaalsporen; Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945–1950*, The Hague 1991.
- Heiden P.B. van der, *Op weg naar onafhankelijkheid. De interimregeling voor Suriname (1950)*, „Politieke Opstellen” 1994, nr 14, s. 75–90.
- Hellema D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, Utrecht 2006.
- Hellema D., *De Karel Doorman naar Nieuw-Guinea. Nederlands machtsvertoon in de Oost*, Amsterdam 2005.
- Hellema D., *Dutch Foreign Policy. The Role of the Netherlands in the World Politics*, Dordrecht 2009.
- Hoff M.C., *Het misplaatste Oranje Boven-gevoel, het falen van het militaire systeem in Nederland en Nederlands-Indië: 1825–1995*, Amsterdam 1998.
- Hornman W.J.M., *De Mariniersbrigade. De Geschiedenis*, Hoevelaken 1995.
- Jong L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939–1945*, t. XII, Amsterdam 1969.
- Kersten A., *De langste. Joseph Antoine Marie Hubert Luns (1952–1971)*, „De Nieuw-Guineakwestie”, w: *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, red. D. Hellema, B. Zeeman, B. van der Zwan, Den Haag 1999, s. 211–227.
- Kersten A., *Luns. Een politieke biografie*, Amsterdam 2010.
- Kukulka J., *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1994*, Warszawa 1996.
- Laskowska N., *Indonezja*, Warszawa 2012.
- McTurnan Kahin G., *Nationalism and Revolution in Indonesia*, Ithaca NY 1952.
- Oostindie G., Klinkers I., *Decolonising the Caribbean. Dutch Policies in a Comparative Perspective*, Amsterdam 2004.
- Oostindie G., *Soldaat in Indonesië, 1945–1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis*, Amsterdam 2015.
- Orłowski T., *Protokół dyplomatyczny. Ceremoniał & etykieta*, Warszawa 2010.
- Parzymies S., *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945–2004*, Warszawa 2004.
- Piegiż M.A., *Holenderskie Indie Wschodnie 1941–1942*, Warszawa 2014.
- Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw*, red. W. van den Doel, Amsterdam 2005.
- Ricklefs M.C., *A History of Modern Indonesia Since c.1300*, London 2008.
- Schoonoord D.C.L., *De Mariniersbrigade 1943–1949. Wording en inzet in Indonesië*, Amsterdam 1988.
- Vandeputte O., Koch J., *Niederlandzki. Język dwudziestu milionów Holendrów i Flamandów*, Rekkem 1995.
- Vickers A., *A History of Modern Indonesia*, Cambridge 2005.

Wielenga F., *Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2009.

Woltjer J.J., *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 1992.

Żelichowski R., *Antyle Holenderskie. Słoneczna strona Królestwa Niderlandów*, Warszawa 2022.

Żelichowski R., *Neutralność z bronią u nogi. Królestwo Niderlandów w czasie Wielkiej Wojny*,

„Dzieje Najnowsze” 2018, nr 3, s. 107–133.

Żelichowski R., *Stosunki polsko-holenderskie w Europie pojattańskiej*, Warszawa 2014.

Ryszard Żelichowski – prof. zw. dr hab.; Zakład Europeistyki Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe: małe państwa Europy Zachodniej i terytoria specjalne, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru niderlandzkojęzycznego. E-mail: rzeli@isppan.waw.pl.

Ryszard Żelichowski – prof., employee of the Department of European Studies, Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences. Research interests: small Western European states and special territories, with particular emphasis on the Dutch-speaking area. E-mail: rzeli@isppan.waw.pl.